

Др ДРАГАН СУБОТИЋ

ШТАМПА У ТАКОВСКОМ КРАЈУ ОД 1890. ДО 1941. ГОДИНЕ

Др ДРАГАН СУБОТИЋ
УУ 11000 Београд
Институт за политичке студије

УДК 070 (091) „1890—1941“

1. ПОЈАВА „ТАКОВА“ 1890. И РАЗВОЈ ШТАМПЕ ДО 1914. ГОДИНЕ*

Друштвене прилике у таковском крају крајем XIX и почетком XX века погодиле су развоју штампе и писане речи. Увођење Србије у ред модерних европских држава након Берлинског конгреса 1875. године, имало је за последицу европеизацију грађанског друштва, уобличавање индустрије, а након 1888. године — конституисање парламентаризма и демократских институција.

Центар овог дела Србије је дуго деценија била Брусница, где је било седиште рудничке нахије након Првог српског устанка, а касније округа и среза. Ова варошица је 1844. године имала 63 куће и 205 стајовника, а село чак 85 кућа и 604 житеља. У саставу руд-

* Рад је написан у оквиру пројекта „Власт и политичке комуникације“ при ИПС у Београду. Пројекат финансира Фонд за науку Министарства за науку и технологију Републике Србије.

ничког округа након Сретењског устава из 1835. били су срезови: драгачевски, качерски, новоселски, подибарски, руднички, трнавски и црногорски, који је од 1878. године, имао назив таковски.

Указом кнеза Александра Карађорђевића, а на иницијативу Младена Жујовића, иначе окружног начелника, 1853. године почиње изградња новог насеља, које, по реци, добија име Деспотовица. Изградњом државних зграда, начелства, суда, поште и осталих пратећих објеката, већ 1856. године из Бруснице су пресељене важније државне установе, као и дућани, механе и остале радње. У првој половини априла 1859. обнародовао је Милош Обреновић:

„Желећи сачувати у спомену име блаженопочившега војводе Милана ја сам по предложенију Попечитељства внутрени дела и сагласно закључењем Совјета... решио: Да се варош Деспотовица која је то име од текуће кроз њу реке добила од сада зове Горњи Милановац“.¹

Кнез Милош је започео и изградњу цркве, коју је довршио кнез Михаило Обреновић. Приликом пописа становништва из 1862. године, у насељу је забележено 775 становника, који су на располагању имали мушку и женску школу (основану 1858), болницу, пошту и телеграф уведен још 1859. године.²

Читаоница у Горњем Милановцу „са свега четрдесет чланова“, основана је већ 1860. године³, а у августу 1879. и дворазредна гимназија, која је касније прерасла у четвороразредну и била смештена у „Дому Милоша Великог“. Привредни развој овог краја започиње након Берлинског конгреса, када се, 1888. године, отвара Штедионица, а 1890. и прва штампарија у овом крају, која ће имати знатног утицаја у развоју писане речи и штампе.

Како наводе вредни истраживачи Радован М. Маринковић и Милан П. Боковић, у монографији „Гласоноше времена“ (Чачак, 1992. године), „љен власник од 1890. године, био је Максим Сретенковић. Убрзо је прешла у власништво Стевана Матића, родом из Јарменоваца, који је штампарску вештину, односно занат, изучио у Крагујевцу.“⁴ Све до 1898. године, Матић је уређивао и био власник „Такова“, радикалног листа, који је у Горњем Милановцу излазио до 1898, када се Матић из породичних разлога преселио у Чачак, где је развио живу штампарску делатност, све до своје смрти — 1935. године.⁵

За развој штампе у таковском крају крајем XIX века, високо вреднујемо оснивање штампарије у Горњем Милановцу, што је омогућило и појаву „Такова“ — првог листа у овом делу Србије. Указу-

јемо на чињеницу да је све до 1860. Србија имала „само једну једину штампарију, државну, и до 1903. развој штампе је био на јаничарски начин онемогућаван“⁶, а први лист у Србији, појавио се јануара 1834. у Крагујевцу. Биле су то „Новине сербске“, типичан политички лист, али како то у Србији бива — и службене новине. Поред ових новина, које је уређивао чувени Димитрије Давидовић, 1848. године, излазила су само два гласила: „Србски улак“ и „Новине Читалишта Београдског“.

Знаменити Јован Скерлић, у раду „Историјски преглед српске штампе 1791—1911“, објављеном 1911. године, у публикацији „Југословенска штампа — реферати и библиографије“ (иначе у издању Српског новинарског удружења), устврдиће да је тада у Србији излазило 89 разних листова и часописа, а у унутрашњости — чак 46, од којих 10 у Нишу, пет у Крагујевцу, и по два у Ваљеву и Горњем Милановцу. Веће вароши од Горњег Милановца, попут Крушевца, Ужица, Зајечара, Лесковца, Чачка, Алексинца, Пирота и Смедерева — имале су по један лист.⁷ У додатку овог Скерлићевог прилога, у библиографији, спомињу се „Таково“ и „Рудничка самоуправа“. Развој штампе у таковском крају, крајем XIX и почетком XX века, последица је неких законитости у развоју штампе у српском грађанском друштву. На развитак штампе пресудно је утицало „формирање политичких странака 1881. године, као и доношење новог, либералног Закона о штампи (исте године)“:

„Оснивањем странака политички живот захватио је шире народне масе, а то је истовремено допринело и већем интересовању за штампу. За издавање и растурање листова, према новом Закону о штампи, није се морало тражити допуштење полиције, а за забрану листова био је надлежан једино суд“⁸.

Политички живот у Србији до 80-тих година, сведен на политичко груписање либерала и конзервативаца, бива проширен на либерале, напредњаке, али и социјалисте, што је оставило трага и на политичке прилике, а тиме и развој штампе у таковском крају. У извештају окружног начелника из Горњег Милановца министру просвете и црквених дела из фебруара 1875. године каже се: „Књижница читалачка састоји се из 243 разне књиге а у прошлој години држала је ове листове: „Српске новине“, „Видовдан“, „Будућност“, „Јавност“, „Глас јавности“, „Тежак“ и „Домишља“? Наредних деценија стижу и други листови, углавном из Београда. Остаће забележено да су се уочи балканских ратова „Радничке новине“, орган српске социјалдемократије, продавале у чак 90 — примерака!¹⁰

За развој штампе у таковском крају не може се уважити једна општа оцена Скерлићева да се „деведесетих година прошлог века извршио знатан прелаз у животоу српске штампе“:

„Дотле су у српској штампи владали искључиво политички листови, борбени органи појединих странака, који су новчано подржавани од политичких група, нису водили рачуна о расположењу и духовним интересима широке публике, и који су за љубав уводног чланка и полемике са противничким листовима, занемаривали вести из обичног живота и занимљивости. Већ осамдесетих година почињу се јављати листови — приватна предузећа која имају извесну политичку боју, али која се не обраћају више једној политичкој групи но широј публици“.¹¹

У поређењу са тада познатим београдским листовима „Београдски дневник“, „Мале новине“, са листовима који су у таковском крају излазили до 1914. године, може се закључити да није било оваквог тренда у развоју штампе. Он је све до Првог светског рата остао омеђен деловањем политичких странака у овом делу Србије, локалним политичким збивањима која су мерена партијском идеологијом и уским политичким интересима, а изостао је очекивани тренд у развоју штампе, који је, захваљујући Пулицеру, на пример у Америци, назван златним добом америчког новинарства (од 1870 — до 1914. године). Такве узлете у српском новинарству достигао је у извесном смислу контраверзни Пера Тодоровић¹², када је реч о развоју штампе и новинарства у Србији, а посматрано у нивоу локалне штампе и новинарства у таковском крају — то је било присутно неколико деценија касније — тек тридесетих година XX века.

Остаће одређена недореченост за овог и будуће истраживаче поготову када је реч о релацији тзв. „престоничке штампе“ и њен утицај на читаоца у унутрашњости — локални листови. Локална штампа, барем када је реч о таковском крају за период до 1914. године, никада није успела да се „одвоји“ од карактера штампе у Србији до почетка осамдесетих, а камоли да се преобрази (по садржају, изгледу и оријентацији) на престоничке листове, како је писао Скерлић: „Публика је почела да чита те листове без партијске боје који су се више бринули за репортажу, занимљивости, фелтоне и подлистак, неголи за политику.“¹³

У историографији је већ постало уобичајено да се период представничке парламентарне демократије и уставне монархије од 1903. до 1914. обележава као најдемократскији у историји српског народа. Летимичан поглед на историју штампе у Србији то потврђује, нарочито ако се има у виду чувени „Закон о штампи“, потписан од стране краља и демократе — Петра I Карађорђевића. Усвојен 12. јануа-

ра 1904. године (са изменама и допунама од 5. децембра 1904), упућен по одредби да је штампа слободна, а слобода, као *res publica*, ипак јавна, донекле је остварење Марковићевић идеја из седмадесетих година XIX века да под слободом штампе ваља разумети „да се имају јавно критиковати све установе и сви закони земаљски, да се смеју слободно износити сва научна начела, и на основу њих излагати народу све могуће преpravке (реформе) и пресображаји у његовом живљењу“.¹⁴

Овај Закон са појединим одредбама, као, у члану првом, да сваки Србин „има право, да у границама земље искаже своју мисао, писмено, штампом — у слици...“¹⁵, али и практичним регулама око начина регистровања листа, финансирања, растурања, избора главног уредника и низа других новинарско-штампарских проблема (уз свега три забране: увреда чланова домаћих и страних краљевских кућа, али и „позиви грађанима да устану на оружје“, имао је знатног удела на појаву листова у таковском крају.

Иако, можда, делује помало и неважно, али у односу на раније законе о печатњи, знатно је смањена административна процедура, лист је могло да покрене свако пунолетно физичко лице — грађанин Краљевине Србије, уз минимална новчана средства. Дакле, није било никаквих политичких запрека, као у доба Обреновића, а новинарска професија је достигла до тада невиђен степен уважавања у србијском друштву.

Први број „Такова“, како је у заглављу писало — „листа за народне потребе“, изашао је у Горњем Милановцу, 1. априла 1890. Излазио је до 1904. године два пута недељно, четвртком и недељом; претплата за Србију је износила 10 динара, а за иностранство — читавих шест форинти! Уредништво је у првим годинама излажења било смештено у кући Стевана Матића, а лист је штампан у штампарији Максима Сретеновића. У току излажења листа уредници су били: Михаило Бекић, Чедомир Михаиловић и Љубомир Јовановић.

Као већина листова у Србији у другој половини XIX века, и „Таково“ је било партијско гласило Радикалне странке (од 1903. године, у поднаслову је писало: „Радикални лист“). То је уочљиво већ из садржаја првих бројева: објављиване су вести из рудничког округа, углавном о активностима Радикалне партије. Негативно је писано о припадницима династије Обреновић, који су у политичкој историји Србије XIX века остали упамћени по крвавом обрачунавању са народом, у време Тимочке, а касније и Горачићке буне. На

Видовдан 1890. године, у уводнику: „Назад!“, краљ Милан Обреновић је називан најпогрднијим изразима, а Ранко Тајсић, радикалски првак из Пухова, касније функционер у округу, у низу паписа, 1893—94. године, критиковао је крвав обрачун власти са сељацима у Горачићима, 20. фебруара 1893.

Као изразито радикалски лист, знатну пажњу посвећивао је политичким приликама у овом делу Србије крајем XIX века, за који ће у политичкој историји остати записано да је протекао у политичкој борби око основног питања — ко је суверен: народ или монарх? При томе се провлачило питање народне самоуправе, најпре кроз локалне институције власти, а касније и у Народној скупштини Краљевине Србије.

Најречитији пример тога јесу политичке прилике у Драгачеву с краја XIX века, где су либерали 1892—93. године настојали да од радикала пружењу власт у општинама.

„Таково“ је, из броја у број, изразито сликовитим и документованим написима, пратило ову борбу, која је понекад задобијала контуре отвореног сукоба и бескомпромисних, голих политичких окршаја за власт. Тако је у јануару 1893. закључено да су „страшни злуми што их врше српски јаничари под окриљем краљевских намесника“¹⁷, а након напада либерала и напредњака на радикалску општинску управу, 25. децембра 1892. године, када је и војска интервенисала, (што је изгледа био само увод за каснија збивања у Горачићима), у „Такову“ је писало:

„Јуриш је био варварски што су у стању извршити само черкези кад варош освоје... Војска опклолила општину. Бој из пушака. Мртви! Рањени! Злостављања. Хапшења на свим странама. Је ли ово Србија? Важи ли још Устав? Важе ли закони?“

Ваљда због близине догађаја, о збивањима у Драгачеву, остало је релативно највише записа у „Такову“, које је наредних месеци бележило реакције у Србији поводом крвавих догађаја, како је остало записано у једној десетерачкој песми објављеној маја 1893. године у „Такову“: „Али, што се с Горачићем збило, српско небо није утумило.“¹⁸

У јуну 1892. публикован је извештај са VIII ванредне седнице Сталног окружног одбора, одржане од 26. до 29. фебруара 1892. Реч је о стенографским записима, са прецизним навођењем дискусије појединих чланова одбора, углавном из редова Радикалне партије. Средином августа 1892. објављена је „Резолуција донешена на збору На-

родне радикалне странке за варош Горњи Милановац“, одржаног 16. августа 1892, у коме се критички говори о активностима других политичких странака и пропагира радикалска идеологија.“

У наредним бројевима јавност је обавештавана о одржавању радикалских зборова за срезове драгачевски и трнавски, као и општине таковску, брезанску и лазачку. Исте године, у рубрици „Вести из места и округа“, дописници су јављали о граду који је захватио таковски и чачански крај. У тексту „Пропаст од града“ каже се: „У Белом Пољу, у Чачку (на пола сата хода) и неким селима у љубићком срезу (Рошцима, Врнчанима, Ракови, Прањанима) град је нанео велику штету људима, воћкама, оштетивши чак и сеоске зграде“.

На размеђи два века, чак и листови у унутрашњости, материјално су опстајали захваљујући огласима вићенијих и богатијих трговаца, који су оглашавали набавку нове робе из Београда, па чак из иностранства — из Пеште и Беча, што је био чест случај и у листу „Таково“.

У новембру 1894. уредништво је штампало, за оно време, веома провокативан напис: „Раднички покрет у нас — његов положај и задатак“, у коме се излаже развитак радничког сталежа у Србији, који у другој половини XIX века, није остао имун од прудонистичких идеја који су заплускивале тадашњу грађанску средину. То је било видљиво у рубрици „из науке“,¹⁹ у којој су из броја у број, објављивана достигнућа из природних наука, технике и медицине, веома поучна за грађане ондашње Србије, која је, полако, али сигурно, корачала у ред модерних европских држава, поготову након 1888. године, када је уведен парламентарни систем.

Критика напредњачке политике и напредњачког опстојавања на власти, за радикале је изгледа био примарни политички задатак, кога нису напустили ни наредних година. Средином априла 1893. у уводнику „Ко убија углед суда?“ уочљива су настојања радикала да, у спору напредњака и либерала око угледа чачанског суда, докажу да не постоје правна држава, ред и законитост, већ је реч, како је тврдио Бањанац у тексту „Безакоње државних власти“, о узурпацији власти, управо у нивоу локалне управе у округу рудничком.²⁰

О неким аспектима напредњачке политике сведочи и напис „Напредњачка политика и њихова журналистика“, публикован у више наставака, почевши од 31. марта 1894. Ови текстови представљају пример изузетне аналитике напредњачких погледа о политичким при-

ликама у Србији, посебно о улози партијских гласила која су била у функцији легитимизације владајуће странке.

О отворености овог листа за другачије погледе најречитије говори неколико написа Миљка Савића, сељака из Свештице, од којих издвајамо онај под насловом „Социјализам и радикализам у Србији“, објављен у броју 1—2 из 1894. Занимљиво је да самоуки Миљко Савић правилно сагледава изнедровање социјалистичког покрета управо из радикалског, знатно пре Тимочке буне, идентификујући његове основне контуре.

У бројним написима о династији²¹ уочава се критика династије Обреновић, што траје све до 1903, када она коначно силази са историјске сцене. Међутим, није реч о критици монархистичке идеје, већ владавине династије Обреновић, која није била благонаклона према појединим партијама, а посебно појединцима који су били виђени у народу. Однос Обреновића према радикалима, међусобна борба око утицаја на политичке прилике у Србији, најбоља је слика политичких прилика и борби које су се водиле на тему: ко је суверен — народ или монарх, што је обележило политичку историју Србије у XIX веку.

Поред ових тема, које су биле идентичне са написима у неким београдским листовима — и по квалитету, и по озбиљности, што сведочи о квалитету овог листа који је имао регионални значај — објављиване су и краће вести о социјалним, политичким, економским и културним приликама у рудничком округу, кратка обавештења, огласи и рекламне поруке, на темељу којих је могуће судити о социјалним приликама у овом делу Србије.

Први број „Народне речи“, органа рудничке радикалне омладине, појавио се пред читаоцима у Горњем Милановцу у недељу, 16. марта 1908. Овај лист, штампан у штампарији Стевана Матића, излазио је недељом. Као власник појављује се Урош Ломовић, а уредник је био Богомир М. Јевтић, мада је у заглављу првог броја јасно писало да лист уређује одбор. Годишња претплата је износила шест динара, што је мали износ с обзиром на тадашње социо-економске прилике у округу рудничком.

Овај лист, на основу основних циљева и задатака написаних у првом броју, био је типично радикалско гласило. Наиме, за рудничку радикалску омладину, основни је задатак да „ради на остварењу радикалског програма.“ Тај програм, као што је познато, састоји се из два дела. Један је део чисто политичке природе и он се састоји у томе да се народу извојују и очувају што шире политичке слободе.

Ту долазе и начела спољне и националне политике. А други се део састоји „у раду на културном препоробају народном“. Из оваквог задатка радикалске омладине изводили су се основни принципи новинарског приступа: „Зато ће наше народне новине бити написане што може бити простије и разумљивије, за прост народ, за сељака. Оне ће о најтежим политичким питањима обавештавати наш народ на његов прост народни језик. . .“²²

Већ у броју два, од 23. марта 1908, појавио се извештај са конференције радикала за општину рудничку, а поновљен је апел да се организују клубови радикалне омладине по местима где је то могуће што пре реализовати. Поводом расписивања нових парламентарних избора од стране радикалске владе, 6. априла 1908. у уводнику „Радикали, на посао“ каже се:

„Познато је већ читаоцима да се посланици наши у Скупштини више свађају и препиру, него што раде на пословима друштва. Ко шта ради, наши се посланици месецима у Скупштини свађају и препиру, а народ те њихове јалове и бесплодне препирке скупо и прескупо плаћа“.²³

Уочи парламентарних избора 1908. године, у „Народној речи“, средином априла, појавио се чланак под насловом „Наша изјава пред кандидацију“. Странка ће бити моћна и јака, каже се у напису, само онда ако „буду бирани људи који су и заслужни и народу потребни и који народ највећма поштује и воли. Радикали који буду из округа дошли да о овоме решавају све ће ово врло добро знати и неће им бити тешко да народне мисли погоде“.²⁴

На Окружној конференцији, одржаној на Велики четвртак 1908. године, у Горњем Милановцу, радикали су као „квалификоване кандидате“ по члану 99 Устава, истакли Косту Борисављевића и Уроша Ломовића.²⁵ На овом великом радикалском збору, одржаном 20. априла 1908. „на Брду“, који је отворио Урош Ломовић, било је присутно око 3.000 људи. Занимљиво је да је Ломовић био житељ Горњег Милановца, где је радио као јавни правозаступник, а Коста Борисављевић је био судија Касационог суда у Београду. По члану 95 Устава Краљевине Србије, за парламентарне изборе, заказане 18. мај 1908, предложени су Антоније Мутаповић, земљорадник из Прислоннице, и Мико Даниловић, земљорадник из Заграбе. Уочи избора учествовали су зборови радикалске омладине у многим селима. Тако је конституисан клуб радикалске омладине у Брћанима са 52 члана, на чијем челу се нашао Војислав Крсмановић, потпредседник је био Јездимир Достанић, а секретар Војин Савић.²⁶ У Враћевшници председник одбора (70 омладинаца) био је Рајко Ј. Стевановић из Ли-

повца, а у Сврачковцима — Милован Борђевић из Велеречи. Средином априла 1909. изабран је партијски пододбор за општину пријеворску, а за председника Иван Марјановић из Видове.

Крајем априла „Народна реч“ извештавала је о одржавању радикалских зборова у горњем крају среза љубићког — у Миоковцима, 27. априла 1908, где је било присутно 1.500 грађана.

Непосредно уочи избора, 27. априла 1908, одржан је збор самосталаца у Горњем Милановцу. Неколико дана касније, у уводнику листа, појавио се напис „Грађани Србије, чујте нашу искрену и пријатељску реч“. Поводом предстојећег царинског рата са Аустро-Угарском, радикали су се обратили грађанима:

„Промислите озбиљно о томе грађани: јестели за царински рат са Аустријом, то јест за пропаст, несрећу и пораз Србије, или сте за овај одличан трговински уговор који омогућава извоз и без сваке царине превоз стоке у закључном стању и занатских производа, и тиме обезбеђује опстанак Србије и њен мирни привредни развитак... Самосталци траже да се одбаци овај трговачки уговор, што га је радикалска влада закључила са Аустријом. Ако то буде ми морамо загазити у царински рат са Аустријом и док тај рат траје, ми не можемо извозити: ни шљиву, ни јабуке, ни јаја, ни живину, ни стоку, ни жито, нити макакве друге своје производе; то значи: да убацимо угарак у своју рођену кућу и да је запалимо са све четири стране...“²⁷

У мају 1908. на страницама „Народне речи“ забележени су зборови радикалске омладине за општинску мајданску, а 4. маја је изабран Чедомир Недељковић за председника клуба радикалске омладине за општинску рудничку. Истога дана били су поновљени избори у Велеречи, а за председника је једногласно изабран Живко Ацовић.

Након парламентарних избора, у веома запаженом чланку „После избора“, наводи се да су „на изборима од 11. маја ове године радикали добили 82 посланика, а све остало опозиција — укупно је добила 71 посланика. На изборима који се данас имају извршавати још на 7. места, радикалска може добити још 3—4 посланика“.²⁸

Из таковског краја за посланике су изабрани: Урош Ломовић и Антоније Мутаповић, Максим Сретеновић и Мико Даниловић. И даље су, у виду кратких вести, објављивана обавештења о оснивању клубова младих радикала — у Белом Пољу и Шилонају, где је за председника изабран Милорад В. Јовановић.

У литерарном подлистку, од другог броја, у наставцима, штампана је прича Р. Цервина „Исцељена“, а од 17. августа 1908, од броја 19, и прича Радоја Домановића „Размишљања једног обичног српског вола“. У „Народној речи“ од 20. јула 1908. штампано је обавештење да 20. и 21. септембра Рудничка окружна пољопривредна по-

дружница, приређује Окружну изложбу говеди, оваца, свиња и производа свих врста“. Уз мноштво реклама трговачких радњи о приспелим производима са стране, штампани су и мањи огласи, читуље и остале информације од значаја за сагледавање друштвеног живота у ондашњем Горњем Милановцу. Пажњу, свакако, завређује иницијатива народних посланика Драгослава Т. Васића и Уроша Ломовића да што пре опочне градња пруге Чачак—Горњи Милановац—Лајковац, што је касније и реализовано, на свеопшту радост грађанства.

Пошто је лист, ипак, био партијски обојен (што је видљиво по садржају текстова), у броју 18, од 10. августа 1908, штампан је за најширу јавност „Правилник клуба Горњо-Милановачке Радикалске Омладине“, који је послужио као узор за доношење сличних, готово идентичних правилника и у другим, углавном сеоским срединама.

Поред „Такова“ и „Народне речи“, до Првог светског рата у Горњем Милановцу објављивана су још два листа: „Рудничанин“ и „Рудничка самоуправа“, који су били службеног карактера — доносили су вести и документа везана за рад округа рудничког.

„Рудничанин“, службени орган округа рудничког, појавио се 1893. године. Уредник, од броја 18, био је Коста Н. Недић, а сходно законским прописима, као власник листа је формирао округ руднички.

„Рудничка самоуправа“, орган самоуправног округа рудничког, излазио је петнаестодневно од 1907. до 1912. Као власник потписан је Окружни одбор округа рудничког, а први број је изашао 1. јануара 1907. Божка Стевановић је био први уредник. При крају излажења листа, 1912. године, као уредник се појављује Обрад Шолајић.

Већ у првом броју, од 1. јануара 1908, честитајући Нову годину у овом органу самоуправног округа рудничког, у уводнику се каже:

„С обзиром на то, да је ово мали округ, који је до јуче, тако рећи, био везан финансијски за данашњи чачански округ, онда се мора признати да су представници округа у самом почетку самосталног живота овај округ и доста добро и са довољно воље упутили правим путем“.²⁹

У истом броју, штампан је и буџет за 1908. годину, за разне струке од полицијске, привредне и првостепене до здравствене, у износу од 55.418 динара, што је за ондашње прилике скромно, у поређењу са буџетима неких других округа у Краљевини Србији.³⁰

У овом двомесечном листу штампани су разноврсни написи, почевши од информације да је запаљена српска гимназија у Скоп-

љу³¹, да би у истом броју, чак на насловној страни објављен и прилог „Једна опасна штеточина на нашим воћкама“!³² Готово у сваком броју јавности су предочавани записници са седница Окружне скупштине округа рудничког, чак и из ранијих година.³³

Алексије Теофиловић је председавао седницама Окружне скупштине, потпредседник је био Стеван Буровић, секретари: Никола М. Матић, Јован М. Радовановић и Велисав Јевђевић, а као чланови изабрани још 1905. године, са четворогодишњим мандатом, помињу се:

„У ужи одбор ушла су ова лица: Стеван Буровић посланик из среза љубићског, Боле Павловић и Јовица Радовановић посланици среза качерског. А у шири одбор, поред ове тројице, изабрати су за срез љубићски: Алексије Теофиловић, посланик ср. љубићског, а овоме заменика, Стеван Буровић из истог среза; за срез таковски: Благоје Симовић, посланик из среза таковског, а њему за заменика Крста Солујић; а за срез качерски Никола Матић, а њему за заменика Јовица Радовановић из истог среза“.³⁴

Састав Окружног одбора у потпуности је одржавао политичке прилике у овом крају, где је Радикална странка имала велики утицај на грађанство и сељаштво, поготову у срезovima качерском и љубићком.

Већ 1907. године као председник Окружне скупштине појављује се Урош Ломовић, а као секретар Војин Петровић. Они су са седам осталих посланика Окружне скупштине, у току 1907. године доста времена утрошили бавећи се финансијским проблемима у округу: оправком пута Горњи Милановац—Аранђеловац, организовањем Окружне пољопривредне изложбе, па, чак, и „ситним“ проблемима, као на пример, обезбеђењем просторија за X пук у Горњем Милановцу, школовању питомаца на страни, постављању општинских службеника...

Пошто су каснили избори за посланике у Окружној скупштини, једно време, како је извештавала „Рудничка самоуправа“, у броју седам, од 1. априла 1909, заступник председника је био Коста Солујић, а окружни деловођа Ђожа Стевановић. Наредном седницом председавао је по један члан Окружне скупштине, према редоследу који је претходно договорно утврђен. И поред тога, Окружна скупштина није престајала да ради, а седницама су присуствовали, како је писало у записницима ширег окружног одбора, следећи посланици: Стеван Буровић, Крста Солујић, Јовица Радовановић, Благоје Симовић, Ђорђе Павловић, Велисав Јевђевић и Антоније Мутаповић.³⁵

Од маја 1909. године, у „Рудничкој самоуправи“, службеном органу Округа Рудничког, почињу да се објављују и комерцијални ог-

ласи вићенијих трговаца. Тако је „Трговина помодно, мануфактурна, галантеријска и бакалска Р. Јоксића и М. Пантелића“ из Горњег Милановца обавештавала да на стоваришту има квалитетну робу по нижим и свима доступним ценама, као и то да су они овлашћени „продавци лозове српске државне кл. лутрије.“³⁶

У јеку најжешћег царинског рата са Аустро-Угарском, у броју 13, од 1. јула 1909, објављен је текст „Обустава царине на жито од стране Аустрије и њен смер“. Овај, иначе веома интересантан текст, потписан псеудонимом „Тежак“, указује на ратне припреме моћне Аустро-Угарске и опомиње да сличне мере мора да предузме и Србија.

Овај службени орган самоуправног округа рудничког значајан је историјски извор за проучавање привредних и социјалних прилика у таковском крају, посебно када је реч о раду државних органа, који су почетком века имали карактер локалне самоуправе.

2. „ШКОЛСКИ РАДНИК“, ПРВИ КЊИЖЕВНО-ПЕДАГОШКИ ЧАСОПИС У ОВОМ ДЕЛУ СРБИЈЕ

„Школски радник“, педагошко-књижевни лист из Горњег Милановца, иначе гласник учитељског збора округа рудничког, излазио је од 1907. до 1912. Овај часопис је публикован у месечним свескама од три до четири табака; цена за Србију износила је пет динара на годину, а за друге земље — осам круна годишње. Уредник је био Јован М. Поповић, учитељ из Горњег Милановца, како је писало у заглављу часописа — све до октобра 1908. године, када је он премештен из Горњег Милановца.

Велики просветитељски задаци постављени пред учитељски staleж нису често били у сагласности са понашањем школских власти према појединим учитељима. Изненадно премештање Јована М. Поповића из Горњег Милановца у други крај изгледа да је било у функцији слабљења уредништва и уређивања часописа, јер историјски факти говоре да је на заглављу листа, једно време, чак био потписан и „уреднички одбор“; да би од броја 8, од октобра 1909. године, „властник у име учитељског збора Округа рудничког био Витомир П. Милић — учитељ“. Од броја 8 из 1909. године као уредник фигурира Владимир С. Вемић, учитељ из Белановице, а као благајник — Витомир К. Цветковић, учитељ из Горњег Милановца. У финансијски одбор бирани су: Драгољуб Шибалић, учитељ из Бољковаца, Петко Петковић, учитељ из Јарменоваца, и Чедомир Милошевић. Уредниш-

тво часописа за 1910. годину чинили су: „уредник листа Г. Владимир С. Вемић, учитељ из Белановице, власник Витомир П. Николић, учитељ у Горњем Милановцу, благајник Велимир Цветковић, за коректора листа Александар Берамилац, учитељ у Прељини, а за чланове уређивачког одбора: Љубомир Недељковић, учитељ из Враћевшнице, З. Цветковић, Радојка Илић, уч. из Белановице, г.ћица Милица Марковић, учитељ. из Враћевшнице, г.ћица Зорка Ракић, учитељ. из Бруснице, Христина Терзић, учитељица из Бољковаца, Божа Топаловић, учитељ из Враћевшнице, Добривоје Васиљевић, учитељ из Љутовнице, Александар Јанковић, учитељ из Миоковаца, Недељко Милићевић, учитељ из Горњег Милановца, Никола Загорчић, учитељ из Мрчајеваца, као и Љубиша Перић, учитељ из Цветака“.

Овај часопис добијали су готово сви учитељи округа рудничког читавих шест година (последње су штампане свеске 4, 4, 6, за април, мај и јуни 1912. године), а одашиљан је и у тадашњу Аустро-Угарску и Немачку, одакле су стизали часописи у размену.

Чланови првог редакционог одбора, изабрани 1907. године, били су: Александар Берамилац, учитељ у Прељини; Владимир С. Вемић, учитељ у Белановици; Димитрије Ф. Ћосић, учитељ у Горњем Милановцу; Драгомир С. Ајдачић, учитељ у Прањанима; Александар Јанковић, учитељ у Брћанима; Добривоје Васиљевић, учитељ у Љутовници; Милан Лазић, учитељ у Брусници; Радојко Илић, учитељ у Белановици; Марија Кишпатовичева, учитељица у Брусници, и Никола Загорчић, учитељ у Мрчајевцима.³⁷

Учитељски сталеж у тадашњој Србији био је вреднован у материјалном и социјалном смислу онолико колико је то у грађанском друштву уоибчајено — заједно са свештеницима и чиновницима чинили су интелигенцију у Краљевини Србији, били део грађанске класе у настајању и плаћени веома оскудно за ондашње прилике. Око 2.500 учитеља и учитељица подлегали су строгим законима државне управе, прецизним школским прописима, а често и вољи министра просвете, који их је премештао из једне средине у другу, често не водећи рачуна о њиховим личним, материјалним и професионалним разлозима. Део те атмосфере сагледавамо и на страницама „Школског радника“, у коме су учитељи писали о моралним проблемима српског народа, износећи примере из средине у којима су живели и радили.

У тексту „Реформа у основној школи“ Радован Лазаревић, учитељ у Јовановцу, срез крагујевачки, на питање министра просвете о

реформи у основној школи, на страницама „Школског радника“, јула 1907. године, одговорио је:

„Тек онда када сви чланови српског народа који су старији од десет година буду писмени, моћи ће се међу њима непрестано одржавати свест о духовном јединству целог српског народа, и тек онда ће наш народ моћи учврстити у напредније културне народе“.³⁸

За културне и социјалне прилике у Србији почетком XX века, овај часопис је имао солидну стручну и теоријску подлогу, чак и за наставне програме, с обзиром да је 12. децембра 1907. решењем Министарства просвете Краљевине Србије „препоручен за књижнице народних школа“. То донекле противуречи основним намерама оснивача часописа, изреченим у првом броју, када је у уводнику под насловом „Пријатељима и читаоцима“, поред осталог, чак наглашено и то да ће се повести борба против „корупције, економске потиштености, беде и моралне срозаности и разривености“, што је било директно уперено против радикала, тада најмоћније партије са парламентарном већином у Народној скупштини.

Већ у марту-априлу 1908, у уводнику „Испит, испит и — опет испит“, Павле Старовлашић о односу учитеља и професора пише:

„Ми тражимо да се основне школе и настава преда искључиво њеним осведоченим радницима, да је они поставе на безбедан терен и поведу путем неоспоренога напретка: да господа факултетске дипломе опросте се од оних средњовековних и еснафских погледа, те да учитељи своју спрему и подобност не документују празном и варљивом дипломом, већ прошлошћу свога мудрога и успешнога рада“.

Наредне године овај аутор, у тексту „Поклич српским матерама“, реаговаће на раширену појаву слања имућније српске деце у Аустрију, где су стицали дипломе у тамошњим католичким клостерима. Као прави патриота, опоменуће светосавске Србе на могуће духовне последице таквог непромишљеног чина:

„Опомените те српске матере, да спасу своју децу из руку непријатеља нашег опстанка. То је ваша дужност. А ви, очеви, што плаћате тим калуђерицама за неколико хиљада годишње, за католичко и несрпско васпитање ваших кћери, боље ће те урадити да их у Србији спремате за догађаје у овом нашем иначе несносном друштвеном животу, но што их спремате за дане када ће презирати веру наших отаца и поезију народних гусала...“³⁹

Исте године, Сретен Дикић, у уводнику „Сеоске школе и учитељи насипрам варошких“⁴⁰, анализирао је разлике у положају учитеља и бака у сеоским и градским срединама. Они први, знатно ређе похађају наставу, ретко успевају да набаве потребан прибор, а и сеоске школе у томе оскудевају, за разлику од варошких средина

где је ситуација била знатно боља. Истовремено, наглашава да су учитељи у сеоским школама доста ангажовани и на здравственом просвећивању, не само ученика, већ и њихових родитеља, као и у раду сеоских задруга и удружења.

У току 1910. године на страницама часописа „Школски радник“ занимљиву полемику водили су уредник Владимир С. Вемић и Никола Загорчић, учитељ из Мрчајеваца. У три наставка, јавно су износили различита мишљења, не само о образовној, већ и васпитној функцији школе и учитеља у грађанском друштву Србије почетком XX века. Социјализација ученика, поред породице и других установа грађанског друштва (цркве, војске, школе), обухватала је и школу, где ученици стичу прва сазнања, сматрао је Вемић, док Загорчић (који се често јављао са озбиљним преводима, приказима и чланцима из педагогије), вероватно имајући у виду практична искуства у школи у којој је радио, изричито је тврдио:

„Ја држим да смем тврдити да је домаће васпитање основни битни услов за даље васпитање. Дете у родитељској кући стиче извесне навике у поступању које се после или врло тешко или готово никако не мењају. Зато ја и не верујем у тако велику и чудесну моћ васпитача-учитеља, да би они могли створити од ђавола анђела, а то када се од нас с неким правом тражи. Родитељи траже од нас да учинимо оно што су они били сами дужни учинити.“⁴¹

Пошто је још 1909. учињен један апел⁴² учитељском удружењу да се 21. марта 1911. обележи стота годишњица од смрти Доситеја Обрадовића, то је и учињено, истина, једним скромним уводником под насловом „Слава Доситеју Обрадовићу“, у броју четири из 1911, чиме се још једном потсетило на просветитељску делатност Обрадовића међу Србима.

Пратећи тадашње трендове у модерној педагогији, која је покушавала да превазиђе јаз између васпитача и васпитаника, али при томе не занемарујући реалне утицаје социјалног окружења, др Владимир Бакић је размишљао и о елементима самоуправе у школском систему. У чланку „Самоуправа при школском васпитању“ чак је тврдио: „Кад завладају такви социјални односи у школи, онда ту има више слободе за заједничком живљењу и више самосталности у личном раду, и онда се ученици могу зарана вежбати у самоуправљању, како личном тако и друштвеном.“⁴³

Стручно-педагошки профил часописа огледао се и у низу стручних радова, што је веома занимљиво, учитеља рудничког округа, који су — иако у забаченим селима и крајевима — ипак успевали да прате савремену педагошку, андрагошку и методичку литературу,

у земљи па чак и у иностранству! Тако на пример, Душан Р. Михаиловић, учитељ из Барича, публикује прилог „Кратак преглед на нашу савремену педагошку књижевност“, у коме истиче значај „Школског радника“:

„Немогућна изолованост од додира са страним светом учинила је те смо ми ударили — напреднијим путем. Стварни доказ за то је: појава „Школског радника“, који је покренут из доказане потребе за таквим једним листом. Ту је, дакле свест о потреби јаче научно педагошке књижевности и поимање духа времена у коме живимо изазвала појаву педагошког листа „Школски радник“.“

Стручни карактер часописа огледао се и у низу других написа, као на пример: „Развојно-излагачки метод у настави“⁴⁵, „Техничко васпитање“⁴⁶ (Р. Василић), „Психологија и педагогија памћења“⁴⁷ (др Р. Радосављевић, Њујорк); „О методама цртања у нашим основним школама“⁴⁸ (Ангелина Нешић), „Педагошка теорија и пракса“ (Ј. Миодраговић из Београда).⁴⁹

Стручни карактер часописа огледао се и у низу прилога којима се учитељи упознају са дOMETИМА савремене педагогије и андрагогије. Тада истакнути педагози објављују у „Школском раднику“ текстове теоријске природе којима се померају границе тадашњих педагошко-андрагошких сазнања. Тако Драгослав Михаиловић објављује крајње практичан текст „Методика читања у основној школи“.⁵⁰ У истом броју Паја Радосављевић са американског Педагошког факултета у Њујорку публикује текст „Сензоричко и моторичко образовање“. Нису изостали ни преводи страних педагошких искустава. Љубиша Недељковић превео је текст с руског: Е. Демелеона „Како да васпитавамо нашу децу“⁵¹, а учитељ Драган Илић из Бора веома занимљив текст с немачког аутора Паул-Крауса „Зашто треба поклонити нарочите пажње психолошком посматрању деце“.⁵² Интересантни су и други текстови. На пример, превод Д. Михаиловића — учитеља из Барича руских текстова. Г. И. Гордона — „О дечијим јогунствима“, Божидара Павловића Рудовљевог текста — „Психичке разлике између мушког и женског пола“. Ту су и прикази основних педагошко-психолошких идеја страних аутора: „Афекти у данашњој психологији — по Вунту“, аутора Петра Марковића⁵³, професора у пензији, Радише М. Стефановића — о Херберту Спенсеру, као и Душана Р. Михаиловића на тему „Елементи и феномени из дечије психологије — један корак у психо-физиолошку област“.⁵⁴

Најинтересантија рубрика у часопису свакако су биле „Новости“: публиковане су вести о активности учитеља рудничког округа. За школске надзорнике ради прегледа и оцене стања и успеха у

основним школама округа рудничког, како су писале „Школски радник“ 1907. године, одређени су — „за Горњи Милановац и срез качерски г. Софроније Симић, проф. женске учитељске школе у Крагујевцу, за срез љубићки, г. Владимир К. Петровић, проф. Богословије Светог Саве, за срез таковски г. Димитрије Ф. Ђосић, учитељ у Горњем Милановцу⁵⁵, а Ј. М. Татић — одређен је за ревизора у срезу трнавском округу чачанског“.

Исте године објављена је вест да су отворена нова одељења у Рошцима, Трепчи, Прељини и Бољковцима, пуштене су у употребу и нове школске зграде у Трепчи и Заграбу⁵⁶, а у Прислоници је „отворено ново одељење основне школе и већ је наставница постављена за то одељење.“ „Заслуга за отварање овог одељења у Прислоници припада вредном учитељу Љубиши Пурићу и председнику школског одбора Владиславу Милановићу“.⁵⁷

У рубрици „Просветна хроника“, у броју пет из 1911. године, извештено је са учитељског збора у Горњем Милановцу одржаном 13. маја 1911. На скупу се расправљало о материјалном положају учитеља и одржавању школа, школском надзору, изједначавању плата учитељица са платама њихових колега, као и бољем вредновању школа у друштву. Слични зборови одржани су и у другим окрузима (у расинском округу 23. маја 1911. у Крушевцу), о чему сведочи и један напис 8. октобра 1911. под насловом „Бедан положај учитељства и школа у Србији“:

„Државни управници запрегли су учитеље без икакве награде, да се укључе на свим пољима државног живота. Пошто их исцеде као сунбер, тада им, када се налазе на смртном одру, одузму разним расписима станарину и др.“...

Следeћи збор учитеља одржан је уочи балканских ратова, почетком 1912. године, у Горњем Милановцу, на крајње стручну тему: „На који се начин може што лакше и брже унети писменост у масу нашег народа“⁵⁸, што се поклапа са једним написом Николе Загорчића, учитеља из Мрчајеваца. У једној од последњих свезака „Школског радника“ у 1912. години, на увек актуелну тему „Васпитање масе“, Загорчић у тексту вели: „Да ли је маса збиља непросвећена и неморална; да је томе крива интелигенција која ју је можда и са најбољим намерама превремено увукла у тако оштру политичку борбу.“⁵⁹

Након шест година објављивања први стручни, књижевно-педагошки часопис у овом делу Србије, услед ратних прилика, али и фи-

нансијских околности, престао је да излази. Његова појава на почетку XX века од велике је важности за развој просветних и културних прилика у овом крају, у време када су учитељи били у сеоским срединама за народ најшколованији људи, поред свештеника и чиновничког staleжа. Домет овог часописа не може се само ограничити на руднички и чачански округ, његов је утицај знатно шири, јер заузима важно место у развоју педагошко-андрагошке мисли и модерног школства у Србији на почетку XX века.

3. ШТАМПА У ТАКОВСКОМ КРАЈУ — ОГЛЕДАЛО ПОЛИТИЧКИХ ПРИЛИКА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ (1918—1941)

Након Првог светског рата дуго се у таковском крају није појавио ни један лист, а камоли стручни часопис. Ратна разарања и окупација учинили су своје:

„Град је пружао слику пустоши и привредног мрвила. Једина железничка саобраћајница, пруга Чачак—Горњи Милановац—Лајковац порушена је приликом повлачења непријатеља. Број становника града био је сведен на 2.186. Главни привредни објекти — занатлијске радионице и трговине — готово да нису радиле...“

Занимљиво је да је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 1919 године, излазило чак 50 дневних листова, средином тридесетих — чак 34, а 1941. године — 22 дневна листа, са тиражом од скоро 400.000 примерака. Овако велика продукција листова, размах штампе и новинарства, поред привредних неприлика, био је један од бројних разлога што се тек девет година након рата појавио нови лист у таковском крају. Али, и поред претплаћивања на дневне као и илустроване, забавне листове који су се нагло појавили након рата и радо читани и куповани у Горњем Милановцу, ипак, осећала се потреба за једним листом од локалног значаја.

Искако истовремено, 1927. године, читалачка јавност у Горњем Милановцу добила је два листа: 15. августа појавио се „Сувобор“, лист за народне потребе, а 25. августа — „Народна воља“, прецизније одређен као недељни политички лист. Уредник и власник недељника „Сувобор“ био је Милоје М. Крстовић, а уредништво је било смештено у Таковској бр. 11. Лист је штампан у Електричној штампарији и књиговезници „Будућност“, чији је власник Периша Минић, иначе књижевник из Горњег Милановца.

У редакцијском уводнику „Пријатељима и читаоцима“ јасно се наглашава:

„После скоро двадесет и пет година, ево се опет јавља под Рудником једно гласило народно. Под именом „Сувобор“ ми смо предузели да нашој средини издајемо повремено један омањи лист за народне потребе овог краја. Као некада „Таково“ што је грмело против политичких насиља, а за личне и политичке слободе, тако ће у данашње доба, саобразно потреби времена, и „Сувобор“ повести борбу не само за јавну и слободу мисао и реч, него и у првом реду против корупције, економске потиштености и беде и моралне срозаности и разривености“.⁶¹

Основни је циљ новопокренутог листа био да се „дејствује у сузбијању мана и опачина данашњег материјалистичког времена, а за припремање једне нове и више првенствено духовне културе“. Зато се „Сувобор“, како је истицано на почетку излагања, „неће губити у ситним партијским и политичким агитацијама и прегоњенима, већ ће указујући на нове путеве и истинитим представљањем ствари као и доношењем других корисних поука из свију области живота, упућивати живот и његово кретање у нови колосек, у правцу једног више идеалнијег и морално трезвенијег, прибранијег и солиднијег схватања и поступања у маси народној“.⁶²

Помало идеалистички, рекли би смо чак и просветитељски за оно време, звуче намере покретача листа да ће за њих бити довољна награда и задовољство ако „овим радом успемо да покренемо код појединаца, народних маса, боље и узвишеније мисли о животу и о задаћама појединаца у њему, ако и ван уских и опаких међа личне и материјалне користи и удобности у којима се већином креће данашњи живот, прокрчимо пут у правцу моралног и општег културног препоробања и усавршавања човекова. У то име ми позивамо своје читаоце једномишљенике, пријатеље и другове и желимо срећан почетак рада“.

У тексту „Треба ли читати?“ наилазимо на објашњење начина финансирања листа. Наиме, да би се лист одржао и могао редовно излазити, „потребно је да се читалачка публика заинтересује и његов излазак и одржање обезбеди бар у 1000 примерака без кога броја исти не би могао излазити, а ако би излазио са нагезањем, не би могао читалачкој публици донети оне користи које јој би донео тада када би имао довољно материјалних средстава да уредно и несметано излази“. Повремено лист је „издавао и огласе по тарифи за коју се увек обратити у штампарији „Будућност“ која ће лист штампати“.

Већ у првом броју Милоје М. Крстовић, уредник листа, публиковао је опширније прилог у рубрици „Политички преглед“. После ратни развој Југославије видео је у моралном, економском и духовном пропадању српског народа, захваљујући пре свега корупцији и

малверзацијама владајуће класе. Прилично смело за оно време за такво стање је оптужио Радикалну и Демократску странку, како је записао:

„Радикална странка, односно њено вођство скренуло је са свога програма како на власти тако и парламенту и у народу, па је тиме изазвала негодовање у народу и побољшање других тада постојећих странака као и покретање и побољшање других тада постојећих странака као и покретање и побољшање нових, те је тако ојачала раније самостално радикалску а сада демократску странку, која је била таман толико јака, да са радикалном странком може учествовати у влади, сарађивати и радити на општем добру народа и државе без обзира из које ће групе бити представник владе да ли радикалне или демократске“.

У сваком броју, на последњој страни листа, публиковано је по неколико реклама, углавном локалног значаја, у којима штампарија „Будућност“, књижара и књиговезница чији су власници били Рајчић и Минић, нуде све врсте образаца и осталих књига неопходних за пословање фирме.

Овај први новопокренути лист након Првог светског рата у Горњем Милановцу појавио се релативно касно — чак осам година након завршетка рата. Он је потпуно извесну празнину у информисању грађана овог дела Србије управо у најосетљивијој тачки — локалним политичким збивањима, пошто је у вароши и околним селима већ деловало неколико одбора важнијих парламентарних и ванпарламентарних странака (Радикалне, Демократске, Земљорадничке, „Збора“, илегалне КПЈ), а привредни развој наметао је конкуренцију, не само привређивања, него и политичких идеологија и покрета, што је уосталом и чинило суштину грађанског друштва у међуратној Југославији.

Недељни политички лист „Народна воља“ појавио се у јавности 25. августа 1927. Уредништво и администрација налазили су се у Рудничкој улици број 1, а лист се у чаршији појављивао сваког четвртка ујутро. Главни уредник је био Рада Поповић. За ондашње финансијске прилике продавао се јефтино — свега по један динар; што је последица уско страначке оријентисаности овог листа, који је пропагирао идеје Радикалне партије и био на тај начин финансиран.

Уредништво „Народне воље“ у уводнику првог броја под насловом „Поздравна реч нашим рудничанима“ обелоданило је своје намере:

„У „Народној вољи“ ми ћемо сваком Рудничанину радо ставити на расположењу све своје ступце да брани своју окаљану част и своје интересе.

Сваки ће моћи преко „Народне воље“ да јавно жигоше подлаце који раде противу наше државе и стварају себи преко леба поштених људи, огромне капитале“.⁴³

Овај радикалски лист, на првој страни, донео је напис под насловом „Тајанствени злочинци пуцају на радикале у срезу љубићком“.. Наиме, уочи избора, у селу Рошцима (срез љубићки), пуцано је на синове Михаила Чвркића, угледног радикалског првака и љутог противника Демократске странке. Уочи парламентарних избора, заказаних за 11. септембар 1927, на радикалској листи за округ руднички био је Сретен М. Сретеновић индустријалац из Горњег Милановца. Он је изабран за носиоца листе на конференцији радикала округа рудничког, одржаној 24. јула 1927. у Горњем Милановцу. Тада су потврђени кандидати за срез љубићки: Лазар Б. Акшамовић, учитељ у пензији, а за заменика — Бошко М. Милошевић, економ из Прислонице. Кандидати, изабрани 31. јула 1927, на збору за срез таковски су били Радомир Илић, председник општине и економ из Лочеваца, а за заменика — Миладин Хацић, земљоделац и резервни мајор из Јабланице.

Како је извештавала „Народна воља“, кандидати за парламентарне изборе, изабрани на збору 29. јула 1927. године, за срез качерски, били су: Милован С. Гавриловић, пуковник у пензији (звани Шукри паша, јер је на Једрену заробио Шукри-пашу)⁴⁴, а за заменика Вучко С. Јанковић, директор Депозитне банке у Београду, родом из села Гуришеваца.

Уочи избора, преко листа „Народна воља“, позвани су сви радикали, „њихови пријатељи и сви они који желе добра драгој нам отаџбини, да на дан 11. септембра ове год. дају свој глас овој државотворној листи чији су кандидати синови округа рудничког, а то је довољна гаранција за оправдање датог им поверења“.

Крајем двадесетих година штампа је у Краљевини Југославији постала значајан фактор образовања јавног мњења и политичке културе у вишестраначком систему, који је обиловао политичким скандалима, честим променама краљевских влада, а што је најгоре — политичким насиљем и обрачунавањем политичких неистомишљеника.

У таквој атмосфери појава локалног листа „Народна воља“, истина скоро једну деценију након рата, од велике је важности. Овим је чином политички живот у таковском крају у предвечерје тзв. „шестојануарске диктатуре“ био доступнији политичкој јавности, ближи грађанину, раднику и сељаку, који се нашао обезглављен у вртлогу свакојаким збивања.

Био је то, истовремено, последњи изданак старог типа пред-ратног, локалног, грађанског листа: страначки обојен, понекад пристрасан, а чини нам се, управо је из тих разлога веома кратко излазио. Ново време је тражило нове, ангажованије и профитабилније новине, (отприлике онако како је Пулицер 70-их година прошлог века у Северној Америци направио новинску империју), а „Политика“ то чинила још од првих дана излагања. Неке сличне новине покушаваће да реализује, почетком тридесетих неколицина ентузијаста и у Горњем Милановцу, оснивајући нове листове.

Петнаестодневно, почевши од 1. јануара 1929. у Горњем Милановцу је излазио „Народни лист“. Штампан је у штампарији „Будућност“, а власник и одговорни уредник је био Тоша Боровњак, директор овдашње гимназије у пензији. У поднаслову је писало да је реч о „повременом органу за народно просвећивање“, али под окриљем Демократске странке у округу рудничком. Тоша Боровњак, који је дао велики допринос развоју гимназије у Горњем Милановцу, прихватио се тешког и незахвалног посла: да у маленој србијанској вароши, где су постојала само два индустријска објекта, Гимназија и начелство, на првом послератно попису 1921. године, регистровано свега 2.186 становника, а једина веза са светом била обновљена пруга Чачак — Горњи Милановац — Лајковац, покрене друштвени живот, организује грађане на културним и добротворним акцијама, стиша страначке страсти и промовише Демократску странку.

Позивајући се на лист „Таково“, Боровњак је тврдио:

„И данас има интелигентних људи, који би били вољни да уложе труда и нешто свог слободног времена и за друге ствари сем за хлеб и забаве. Али поратно доба најљуће се окомило на интелигенцију. А свима је позната истина да материјалне недаће ломе и снагу и карактере“¹⁵

О ентузијазму овог прегаоца, иначе демократе и интелектуалаца, сведоче наводи из уводника:

„Наш уредник припремио је да сам покрене и пусти неколико бројева, ради пробе, — али је био предахитрен појавом Крстовићевог „Сувобора“. Два покушаја и два истовремена листића били су излишни. Треба одати признање личној предузимљивости уредника „Сувобора“, али је његов покушај био осуђен на неуспех, јер посао није био довољно организован“.

И иза овога, као и осталих листова стајала је политичка партија — месни одбор Демократске странке у Горњем Милановцу, који је „прихватио идеју и обећао новчану помоћ“.

Иако је појава „Сувобора“ за трен тек одложила појаву овог листа, Боровњак је истицао:

„Мерећи све згоде и незгоде, ми ипак, покрећемо „Народни лист“: покрећемо га у најбољој намери да народу пружимо поуке и забаве, и у нади да ће се у овом неповољном времену наћи неколико писмених и школованих људи који ће нашем листу жртвовати понешто од свог слабодног времена“.

Као и сви други листови у округу рудничком, и овај је био локалног карактера, пошто је пратио „целокупни живот и све догађаје у округу Рудничком:

„Уз то ће приказивати и важније догађаје из нашег народног и државног живота. Поред тога, доносиће у изводу или целини све важније ствари из Београдских листова. На тај начин имаће његови читаоци, поред поуке и забаве, и разиоврсна обавештења из свих грана народног и државног живота“.

Оваква уређивачка концепција листа у потпуности је испоштвана у оно мало бројева колико се појавило у јавности.

Просветитељски значај овог листа огледао се понајвише у рубрици „Народни универзитет“, у којој су објављивани „занимљиви и поучни примери из науке, политичке економије, и обичног живота“. У првом броју објављени су подаци о расама на земљи и времена на кугли земаљској. У вестима јавност је обавештавана о најзначајнијим догађајима у таковском крају: подизању основне школе у селу Цветкама, зидању храма у Прељини, општинским изборима у Милићевцима и Горњој Горевници, где су за председнике општина изабрани Стојан Филиповић и Витомир Кршић, иначе представници Демократске странке. Објављиване су и личне вести. Као на пример, о посвећењу таковца Милана Борђевића, у калуђерству званог Иринеј, за епископа горњокарловачког, као и одликовањима неколицине званичника горњомилановачког Првостепеног суда.

У „Привредном прегледу“ редовно су објављиване цене пољопривредних производа на пијаци у Горњем Милановцу. Пшеница је стајала 240 динара, као и овас и јечам, а кукуруз чак 300 динара. Шљива се, у зависности од квалитета и сорте откупљивала од 520 до 750 динара, а ракија, за свега 7,40 до 13,50 динара. На пијаци су се продавали и млечни производи, као и стока и сточна храна по приступачним ценама. Овај „водич“ цена пољопривредних производа употпуњавао је слику привредних прилика у таковском крају, које су биле резултат наступајућег финансијског колапса у читавој земљи. И поред суморних политичких и привредних прилика, ипак, у листу су изношени и неки позитивни примери, као на пример, неког Драгољуба Мијатовића, сељака из Жутице, срез студенички, област Рашка, који је од изворишта до свог имања, сопственим средствима, прокопао канал за наводњавање дуг чак 18 километара, а Министар-

ство пољопривреде притекло му у помоћ тек када је радове завршио!⁶⁶ Уредник листа Тоша Боровњак подстицао је развој пољопривреде кроз популарне чланке наводећи и страна искуства. У тексту „Како се цени земљорадник и земљорадња“⁶⁷ констатује да су „земљорадња и сеоска привреда извор највећег дела богатства“⁶⁷, а у тексту „Згоде и незгоде сеоског живота“ препоручује сељацима:

„И нагомиланости послова може се у неколико доскочити. Прво разумним распоредом времена и радне снаге. Друго, такозваном поделом рада. Сваки човек, свако село, (а ја сам видео и читаву област) изабере најрентабилнији усев и сав се посвети томе. И треће, ранијом припремом свег потребног прибора за радове, кад настане њихов јек...“⁶⁸

Практични примери и савети из пољопривреде, објављивани су у прва два огледна броја, као, на пример, онај о вештачком Ђубрењу или пак у веома посећеном предавању о штитастој ваши која пустоши шљивике, о чему су 31. децембра 1928. у Горњем Милановцу, уз обиље практичних примера и савета, говорили Никола Петровић, изасланик Пољопривредног друштва из Београда, и Срећко Милинковић, економ среза таковског. Практични савети сељацима из области пољопривреде заузимали су поприличан простор на страницама новопокренутог листа. У поучном тексту о пшеници, уз поређење светских искустава у гајењу ове културе и статистичких показатеља њене производње у Краљевини Југославији која је „подмиривала своје потребе и поред неких пасивних крајева, и остаје јој некад више, некад мање за извоз“, непотписани аутор текста (вероватно Тоша Боровњак) напомиње и нека искуства у таковском крају:

„Пшенице има разне врсте. Стручњаци знају која је за крај најподеснија и најрентабилнија. Привредници у том погледу врше очигледне пробе. Такав један покушај чинио је и чича Велимир Тороман из Гор. Милановца, и како је изгледа, имао успеха“.⁶⁹

У сеоским срединама таковског краја отварање су и среске здравствене задруге, као у Горњим Бањанима и Прањанима. Највећу заслугу за отварање Прве здравствене задруге у Прањанима имао је Милета Продановић, трговац из истоименог места, а у Горњим Бањанима је сазвао народни збор грађана бањанске, теочинске и горњобранетичке општине, на коме се одмах у задругу уписало преко 200 житеља ових удаљених села. Оснивање задруге је било од непроцењиве користи, јер „ће од сад (сељаци — допуна Д.С) имати брзу и јефтину лекарску помоћ, као и јефтине лекове, а уз то неће више морати у случајевима обољевања прелазити толику даљину по најгорем времену и плаћати лекара, нарочито лекове, по 5 и 10 пу-

та више.⁷⁰ Највише труда за оснивање задруге уложио је Драгољуб Домановић, учитељ у тамошњој школи, уз моралну и материјалну помоћ армијског генерала Боже Терзића, знаменитог Таковца, који је уживао велики углед у народу.

У управни одбор изабрани су виђенији грађани: Милојко Деспотовић из Полома (председник), Драгољуб Домановић (секретар и благајник), а председник Надзорног одбора био је Љубисав Смиљанић из Теочина.

У кратким вестима, углавном од локалног значаја, грађанство је обавештавано о одржавању редовне годишње скупштине Привредне подружнице у Горњем Милановцу, као и најави годишње скупштине чланова Горњо-милановачке занатлијско набављачко-потрошачке и кредитне задруге, заказане за 20. јануар 1929.

У рубрици „Политички преглед“ у прва два броја коментарисане су политичке прилике у земљи. Неколико дана пред завођење „шестојануарске диктатуре“, коментарисана су политичка збивања у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Политички профил „Народног листа“, као гласила Демократске странке, најочигледније је исказан у овој рубрици:

„У почетку је било велико одушевљење и за стварно јединство, али вође личности и кругови нису брзим делсањем искористили то расположење. Закони су остали неизједначени све до данас, а партијске страсти разбуктале су се у самом почетку. Уместо да одврате свој поглед од прошлости и мисле на будућност, партије су отишле уназад (реакција) племенској и верској оријентацији (правац). Демократска странка била је најближа новим приликама и новом времену, али је она под унакрсним нападима конзервативних и екстерних струја разбијања, смањена и сведена, и нехотице, на племенску странку.“⁷¹

Овај лист појавио се у најнезгодније време — на неколико дана од завођења тзв. „шестојануарске диктатуре“, након чега је замро рад многих политичких странака, а политички живот се свео на краљевске прокламације, указе и рад државних органа и институција.

У броју два, од 14. јануара 1929, на првој страни, пренет је у целини проглас Краља Александра: „Моје драгом народу Свима Србима, Хрватима и Словенцима“, у коме владар поред осталог каже:

„Ја сам уверен да ће у овом озбиљном тренутку сви Срби, Хрвати и Словенци разумети ову искрену реч свога краља и да ће они бити Моји највернији помагачи у току Мојих будућих напора, којима је једини циљ: да се у што краћем времену постигне остварење оних установа, оне државне управе и оног државног уређења које ће најбоље одговарати општим народним потребама и државним интересима.“⁷²

Интересантно је да је изостао озбиљнији коментар овог краљевског чина, којим се укидао парламентаризам, који је као политичко средство „почео заслепљивати политичке страсти и злоупотребљавати у тој мери, да је постао сметња за сваки плодни рад у држави“, чак и у гласилу Демократске странке, чије је деловање забрањено, а челници прогањани и малтетирани. На насловној страни, на два ступца, испод краљевске прокламације, публикована је нека врста коментара, истина непотписаног, у коме се траже разлози за морално и духовно пропадање народа. На почетку текста се констатује да је поремећеност односа примећена свуда, а не само код нас, и наставља:

„Народни лист“ уложиће што више снаге, да народна култура пође унапред. Али ће најбоље снаге узалуд просути сав свој труд, ако сам народ неће да се просвети и образује. Међутим од његове непросвећености долазе многа зла (њему у првом реду). Да је народна просвећеност боља и његова страст јача, самим тим би доста зала било откљоњено или умањено“.⁷³

Ова блага критика краљевског акта примерена је времену у коме се живело — страховите цензуре и прогона оних који политички другачије мисле и делају.

Уосталом, били су то први дани излагања „Народног листа“, како је напомињао Тоша Боровњак у броју два, од 14. јануара 1929. године:

„2. број Народног листа излази као пробни број. Од одзива народа и извештаја зависиће излагање 3 и наредних бројева. Сада, када више нема изборних теревенки и погледа на бурад пића и врућу ракију, од народа зависи хоће ли прихватити лист који је намењен његовом просвећивању“.⁷⁴

Лист је редакција слала чак и истакнутим Таковцима, који су живели ван Горњег Милановца, позивајући их на сарадњу, а објављивањем реклама настојало се да се обезбеде материјална средства за редовно излагање листа, што је у време привредне рецесије било изузетно тешко. Тако су на последњој страни, поред некролога, објављивани и огласи и позиви на претплату за нова кола Српске књижевне задруге, чији је повереник у Горњем Милановцу био управо Тоша Боровњак. Продају робе оглашавали су и локални трговци: извозничко-шпекулативна радња Тодора Пантовића и Сина из Горњег Милановца, Браћа Савковић, али и књижар и штампар Периша Т. Минић, који је продавао не само књиге, календаре и остале обрасце, већ и музичке инструменте.

У мањим варошима Србије, у првим деценијама XX века, интелигенција се окупљала око образовних институција. У Горњем Ми-

лановцу је то била углавном Гимназија, пошто су професори били виђенији грађани, (неки су имали дипломе Универзитета у Паризу, Бечу, Пешти, Петрограду)⁷⁵ уз трговце, свештенике, официре и чиновнике. Вероватно је било тешко окупити сараднике за чак неколико листова, различитих политичких оријентација, који су излазили у Горњем Милановцу, а да се истовремено остане идеолошки неутралан, објективан и непристрасан. Зато је интересантан позив који је Тоша Боровњак упутио грађанству:

„Позната је истина да „једна лапа не чини пролеће“. С тога ми је првобитна намера била да позовем неколико људи за покретање овог листа. Али ми је из искуства познато да, чим се састане неколико људи, одмах настану саветовања, а исход ових често буде негативан. Уз то се сасвим случајно деси да не буде позван неко, ко би био вредан и подесан за овај посао, па наљућен услед тога, тај остане сасвим по страни. Из тих и других сличних разлога решио сам се, да „Народни лист“ пустим у јавност, па да преко овог 1. броја упутим позив јавним радницима са свих струка и умолим их за сарадњу“.

Позивајући интелигенцију, свештенике, чиновнике, лекаре и агрономе, али и „племените људе који би били вољни да „Народни лист“ материјално помогну и тиме му олакшају посао око народног просвећивања“, као и све оне „ради којих је „Народни лист“ и покренут“, Боровњак се обраћао особито народу са села, „који нема могућности да се читањем књига и новина обавештава, забавља и просвећује...“⁷⁶

Окренутост сеоским срединама таковског краја огледала се и у једном огласу, у коме Боровњак готово преклиње грађанство да чита и даље шири „Народни лист“:

„Дајте га вашим млађим. У њему ће они наћи поуке и забаве. Уз то ће одржавати своју писменост, коју сеоска младеж изгуби чим остави школске клупе. А што је најважније испуниће им доколицу и одвратити их од кафане, рђавих мисли и поступака“.⁷⁷

Овај лист типичан је пример ентузијазма, својствен појединим интелектуалцима у мањим варошима, настојањима да се превазиђу провинцијске баријере удаљености од великих центара културе, науке, али и власти и моћи, покушај да се писаном речју утиче на друштво, просвети народ и бар нешто учини за добро сваког грађанина. Можда о тој намери најбоље говоре речи Тоше Боровњака изречене приликом освештења темеља храма-споменика у Прељини, у септембру 1928. године:

„Ја сам у своме кратком животу — живот је кратак ма колико човек имао година — велим да сам у своме животу доста путовао, много видео, а још више чуо и прочитао. Али сличнога примера нити где видох, нити чух, ни-

ти прочитах: — На костима незнатих мученика подиже се храм Храм — Споменик изгинулим јунацима. Имали срећније замисли од ове?! Највиша духовна потреба — храм Божији — спојена је с најплеменитијим осећањем захвалности. Грађани општине прељинске с правом могу бити поносни својим предузећем“.⁷⁸

Све до сада приказане листове након 1918. године означавамо као класичну грађанску штампу, са изразитом информативном, али и политичком, ускострапачком компонентом, која, истина, није излазила из идеолошких оквира партије, која је стајала иза сваког новопокренутог листа, или норми и вредности грађанског буржоаског друштва. Графичка решења и техничко уређивање листа, формат и остали стандарди били су уобичајени за то време⁷⁹ с обзиром на чињеницу да су листови штампани у истој штампарији: већином код Матића у Чачку, (али и Сретеновићевој штампарији „Будућност“ основаној 1891. године у Горњем Милановцу).

Помало другачији, били су листови покренути средином тридесетих година, уочи Другог светског рата. Реч је о „Рудничком гласнику“, независном листу за културу и напредак рудничког краја, покренутом 1933. године (излазио до 1935) и „Рудничком гласу“, недељном информативном листу за социјална питања, који се појавио 12. априла 1936.

Њихова појава одражава неке дубље трендове у српском новинарству тог доба: објављивање часописа тзв „леве оријентације“, утемељени на идејама социјалне правде и једнакости — трансформација грађанских партијских листова у класична грађанска гласила, попут „Политике“, која је узор за све остале дневне и недељне новине. Пажљивији аналитичар написа, уређивачке концепције, па чак и графичко-ликовних решења запазиће извесне сличности у називима рубрика, уводницима, али и словима (која су била уједначена), што није случај за развој српске штампе до Првог светског рата. Приметна деметрополизација била је у функцији утицаја других средина и национално-културних простора у Краљевини Југославији, средњеевропских и прозападњачких утицаја и стандарда, који су наметали другачије вредности новинског израза, другачију функцију штампе и улогу посленика писане речи.

„Руднички гласник“⁸⁰, недељни „независни лист за културу и напредак таковског краја“, означавамо као весника новог новинарства и тзв. „ангажоване штампе“, која, по садржају, разноврсности и мноштву новински обрађених тема, превазилази духовне и политичке границе таковског краја. Уредник и издавач листа био је Ра-

домир Живановић из Горњег Милановца, а први број се појавио у продаји 1933. Почетком јануара 1935. године, као издавач и уредник листа био је потписан Јован Д. Трифуновић, који је имао значајног удела на уређивачку концепцију листа. На њу су утицале друштвене и политичке прилике у земљи након убиства краља Александра Карађорђевића у Марсеју 1934. године. Политичка нестабилност и економска неразвијеност државе захтевале су више патриотизма, ослањања на вредности сопственог национа и народно-верски дух, јачање морала читавог народа — да би се пребродила криза прокламованог југословенства, у коме се изгубило српско и светосавско, а ветрови рата бивали све ближи.

Анализа написа не говори о њиховој садржајности, али када је реч о коментарисању политичких прилика, не може се говорити о њиховој неутралности, рекли бисмо непристрасности.

Трифунџић се, превазилазећи локалне оквире листа, залагао за одржање Југославије реагујући на шестогодишњицу смрти бесмртног Краља Ујединитеља: „У народу је снага и љубав. На та два стихијска елемента увек се наслања наш бесмртни Краљ Ујединитељ изграђујући ову велику и снажну југословенску државу. Чувајте његову линију сачувајте Југославију“.⁸¹ Монархистички усмерени текстови објављивани су на страницама листа и у наредним бројевима.

Сарадник листа Миодраг Јаковљевић је, у мају 1935. године, објавио подужи фељтон „У славу Краља Ујединитеља“, у коме је величина историјска улога династије Карађорђевић у историји српског народа. Нису изостале ни новинске анализе тада актуелног Српског проблема, који је узбуђивао и заокупљао пажњу јавности.⁸² Враћање изворним традицијама и духовности српског народа огледало се и на страницама листа. Учестале су полемике о морално-верским питањима, положају свештеника у друштву, његовим задацима у догађањима која су наслућивана. На један доста полемичан и противуречан текст Душана Кићановића под насловом „Пословишна исправност свештеника“⁸³ реаговао је Милорад Бурић, свештеник из Белановице. Осврћући се на богохулне и неприхватљиве Кићановићеве тврдње, Бурић је у тексту „Конфузија интелекта“⁸⁴ на начелима хришћанске етике и догматима православне вере видео позитивну и немерљиву улогу свештеника и вере за очување српског национа, док је Кићановић посумњао у моралну исправност свештенства и православне цркве.⁸⁵ Задивљују у овој полемици две чињенице: толерантност у сучељавању различитих погледа и висок ниво теолошког образовања али и борбености у одбрани вере свештеника Бурића, чак

са примесама философског метафизичког размишљања и просуђивања, иначе својственог младим свештеницима и богословима који су тада завршавали школе и факултете.

Лист је извештавао и о светосавским и видовданским прославама у школама, посебно у Гимназији која је била стожер окупљања интелигенције и младежи. Добра М. Страњаковић, на Светог Саву, 27. јануара 1935. године, огласио се уводником „Свети Сава“, у коме је изнео значај овог најпознатијег српског светитеља за развој цркве, државе, школе и очување духовности српског нација.⁸⁶ У наредном броју штампано је и предавање под насловом „Свети Сава, Његова дипломатско политичка улога у стварању наше државе“⁸⁷, које је Југослав Ракић одржао на Савиндан, у овдашњој гимназији пред родитељима и ученицима. У Гимназији је прослављена 1935. и Светосавска година, покренута на иницијативу епископа Николаја Велимировића, који је будио верску и националну свест посусталог српства предосећајући, снагом интелекта и православног подвижништва, опасност од материјалистичке и бољшевичке идеологије. О томе сведочи и одштампани програм обележавања 700-година од смрти Светог Саве Немањића у Горњем Милановцу: „Прослава Светосавске године Проглас грађанству вароши Горњег Милановца 15 (2) јула 1935 (уз славу цркве, православне омладине и славе (заветине) Г. Милановца, уз литију, јавни час у Гимназији, а после подне у башти „Јовичића“ говори Добра М. Страњаковић, архијерејски намесник“. О Светом Сави рецитовао је Ристо Цунов, ученик IV разреда Гимназије, који се са неколицином ученика из Македоније овде школовао. Поводом 28. јуна, пригодним текстом Б. Т. Борђевића „Видовдан — дан народног посвећивања“⁸⁸ је обележен Видовдан, а у неколико наредних бројева поново су објављени текстови о Светом Сави.

Својеврсну полемику, помало неуобичајену за локалне новине, изазвао је текст Југослава Ракића „Свети Сава као књижевник“, објављену јула 1935. у „Рудничком гласнику“. Реагујући на тврдњу да је Свети Сава само утемељитељ националне књижевности, већ помињани Борђевић, у тексту „Један неправичан суд о Св. Сави“⁸⁹, напомиње и његову делатност на развоју теолошко-богословске мисли, која је истовремено и књижевног карактера.

За истраживање историјских, социјалних и културних прилика у таковском крају почетком XX века „Руднички гласник“ је неспоран извор података, а издавачка и новинарска делатност Борба Гајића — незаобилазна. Иако ће у априлу 1936. покренути „Руднички глас“, претходних година је сарађивао у „Рудничком гласнику“

објављујући низ публицистичких прилога, приказа и осврта на значајније политичке прилике, људе и догађаје таковског краја. Тако је 24. марта 1935. публиковао веома интересантан прилог — „Немачка и европски мир“⁹⁰, а 2. јуна те године, веома запажену социолошку анализу — „Политичка нестабилност као последица привредне нестабилности“, изврстан уводник, који ни по чему није заостајао за ондашњим коментарима, на пример, у „Правди“ или „Политици“. Цајић је као врстан интелектуалац објавио и есеј „За стварну књижевност“⁹¹, а вероватно је он аутор и других уводника, на пример: „Привредна политика данашње владе“⁹², у којима се критикују актуелна влада и расуло у држави.

Као и сви други листови у таковском крају, проблемима села је у „Рудничком гласнику“ придавана посебна пажња. У серији текстова о дуговањима сељака, зеленашком односу кредитних банака према сиромашнима на селу, уочавале су се бројне разлике, у мишљењима, на основу којих је било могуће судити о идеолошкој припадности учесника у расправи. Поводом чланка М. Крстовића „Проблем раздужења“⁹⁴, огласио се Борђе Јевтић, земљорадник из Шутаца, са написом „Шта је узрок земљорадничком задужењу?“. Супротно Крстовићу, с правом је тврдио да је узрок задужења, не у лењости сељака, већ финансијском систему који због високих, зеленашких камата и институције хипотеке, не само да узрокује пропадање сељака, већ и смањење пољопривредне производње у читавој држави. На исту тему полемика је настављена и у наредним месецима, када је Милан Крстовић, земљорадник из Клатичева, полемисао са Љубом Миленковићем из Велеречи и Јанком Новаковићем, иначе учитељом, који се у ову расправу умешао заступајући тезу да је потребна коренита реформа привредно-финансијског система.⁹⁵

На страницама „Рудничког гласника“ у марту 1935. публикован је проглас краљевске владе за изборе, а за 10. март је заказана седница среског одбора Југословенске националне странке за срез таковски. Месец дана касније је извештено да је председник владе Јевтић боравио у Горњем Милановцу.⁹⁶ Неколицина других интелектуалаца, као Љубомир М. Давидовић и Драгослав Петронијевић, огласили су се на страницама листа. Давидовић је писао о политичким збивањима на европској сцени („Томаш Т. Масарик и Фриђунгов процес“⁹⁷), а Петронијевић о потреби прво привредне, па онда политичке обнове.⁹⁸ („На привредној обнови“). Поред ових „озбиљнијих“ тема, за обичног читаоца, поготово у сеоским срединама, објављени су и написи са пуно савета (Мил. В. Петронијевић често се

оглашавао под псеудомином „Тежак“), о потреби подизања захода (нужника) по селима, одржавању сеоских воћњака, о ложењу вагре у пећи,⁹⁹ пчеларству у рудничком крају, док је инжењер Коста М. Шарчевић из Београда, у неколико бројева, давао низ корисних савета из области шумарства.¹⁰⁰

Упоредо са овим темама, предлагани су разни начини за реформу села. У уводнику „Рудничком гласнику“ „Сељаци и сељачке школе“, од 10. марта 1935. године, аутор потписан иницијалима К. К. излаз је видео у народном просвећивању и отварању специјализованих пољопривредних школа, а Миодраг Д. Стефановић, у тексту „Како побољшати живот на селу у „економском, културном и социјалном погледу“, предлагао је низ мера које су задрале у саме корене патријархалног начина живота на селу.¹⁰¹

Почетком априла 1935. објављено је и неколико написа који знатно одударају од дотадашње тематике гласила. Љубодраг М. Старчевић је размишљао о социјалним и културним задацима Универзитета, о положају жене у дохришћанском времену, а Радоје Жажовић о сузбијању проституције.

Упоредо са оваквим текстовима, публикована су обавештења о активностима политичких партија, покрета и удружења, уочи избора 5. априла 1935.

Новине су објавиле и резултате гласања у рудничком округу. У срезу таковском изабран је Матија Повреновић, качерском — Борбе Јевтовић, а у љубићком — Војко Чвркић, познати радикалски првак.

Оно по чему се овај лист знатно разликовао од других који су излазили у овом крају, јесу две рубрике: о спорту (прилоге писао Младен Сретеновић)¹⁰² и додатак из културе, у коме су објављивани књижевни прилози сарадника. У родном крају Момчила Настасијевића, било је неколико писаца-аматера. Тако је Јеврем Герасимовић објавио причу „А њен тата био јунак...“, Миодраг Стефановић — кратку новинску причу „Угарка“, а Миодраг Јаковљевић, земљорадник из Белог Поља по први пут огласио се са прилогом: „Таоци — прича из доба окупације“.¹⁰³ У сталној рубрици Прича „Рудничког гласа“ Драгомир Петронијевић објавио је причу: „Забава са игранком“. За истраживаче књижевне историје биће занимљиво да објасне откуд у таковском крају оволико литерата, који своје књижевне радове публикују у локалним новинама, не само у „Рудничком гласнику“, већ и „Рудничком гласу“, који је започео да излази 1936. го-

дине. Вреди забележити да је овај лист имао и друге куриозитете: из броја у број публиковане су забелешке Рада Букановића, о Арсенију Ломи, познатом качерском војводи, од народних казивача, што представља велики труд и допринос културној и историјској баштини народа овог краја.

„Руднички глас“, недељни информативни лист за социјална и економска питања изашао је почевши од 12. априла 1936. године у свега шест бројева. Иако је у заглављу писало да га уређује Уређивачки одбор, душа листа био је уредник Борђе Цајић. У уводнику првог броја, под насловом: „Руднички „Глас“ својим читаоцима“, прецизирана је суштина овог недељника за социјално-економска питања: „Руднички глас“ неће бити политички оријентисан, већ ће важне догађаје са тога поља нотирати са највећом објективношћу. Он жели да буде лист Рудничана како из ових крајева, тако и Рудничана из крајева удаљених из нашег места, који мало знају о овом месту“.¹⁰⁴

Борђе Цајић, издавач и уредник листа, дефинисао је у уводнику главни циљ појаве у јавности нових новина, које су попуниле информативну празнину након гашења других листова:

„Руднички глас“ жели да, бавећи се економским и социјалним проблемима нашега краја, задовољи и једну информативну потребу нашег села, јер ми имамо у виду, да сељак нема ни времена, ни новца да напусти плуг и мотику и да плати свакодневно по динар за дневне листове“.

Овај лист у историји штампе у таковском крају остаће препознатљив по критици фашизма који је продирао и у грађанско друштво међуратне Краљевине Југославије. Миодраг Д. Стефановић, у прилогу „Фашизам“, априла 1936. године, означио је ову идолопатију и покрет као отворену диктатуру капитализма у политичком, економском, социјалном, културном и социјалном погледу. Стога се „фашизму мора супротставити интелектуалац, и радник и сељак и ситан трговац, јер би они били праве и можда једине жртве у новом рату. Јер рат се никад не води за корист и интерес радничке класе, већ за интересе оних који одлучују да се он води“.¹⁰⁵

У овом антифашистичком духу упућиване су поруке омладини, која је виђена као могућа снага реалних друштвених промена. Богомир А. Богић, у тексту „Нашој омладини“, поручује:

„Омладино, неокаљана греховима прошлости: радничка, сеоска и интелектуалци оба пола — удружена чврстом идејом мира, политичке и економске слободе данас обесправљених најширих народних слојева — у јединственом антиратном и антифашистичком фронту праве народне демократије, својом

пуном младалачког полета борбом, извојеваће ослобођење и истинску владавину народа: мир, слободу, и напредак“.¹⁰⁶

У социјалној хроници публикован је циклус предавања под насловом „Предавања младости“. Војислав М. Бабић, сучмент Гимназије у Горњем Милановцу, иначе члан Соколског друштва, апеловао је на ангажовање омладине у овој организацији, које није било само у функцији јачања здравог духа у здравом телу: „Лежи нам на срцу добро нашег народа; стога ставимо себи у аманет да омладину која је његов представник и наследник спремно ојачамо духовно и физички како би кад устреба, умела да покаже како се соколска мисао и осећа“.¹⁰⁷

Борђе Цајић је потписао највише текстова у листу „Руднички глас“, углавном оштро критикујући социо-политички систем. Постојеће стање је овако описивао:

„У данашњим тешким временима мучно се живи. Јединка пропада, разједињене снаге такође су осуђене на пропаст — треба тражити спаса. Само удружено, кроз организацију, борбом за заједнички интерес — налази се лек и спас. Село је неорганизовано. Оно тражи праве људе, вође, њему треба хлеба, знања, светлости, оно захтева бољи живот“.¹⁰⁸

Миодраг Д. Стефановић, раније сарадник „Рудничког гласника“, сада се огласио и у новом листу. Писао је о „Социјално-економским односима на селу“ и заступао тезу да аграрно питање у послератној Југославији није решено, па је стога увек извор социјалних сукоба:

„Ослободити сељака из мреже зеленаша и банкарског профита, решити аграрно питање, а сузбити социјалне болести на селу, односно, њихове узроке, који се налазе у нездравим социјално-економским односима, значи одговорити захтевима садашњости — будућности — значи решити питање социјалне правде“.¹⁰⁹

О истој теми, Љубиша О. Милановић, земљорадник из Велереџи, у тексту „Шта треба да предузму сеоске општинске управе; За културни, социјални и економски бољитак нашег села“, био је прецизнији у томе шта практично треба предузети да би сељаци лакше поднели терет кризе:

„Општинске управе су у свакодневном додиру са сељацима и оне би могле много да ураде на културном, социјалном и економском преображају народних маса. Међутим, данашње општинске управе, овакве какве су, постоје једино ради административног отправљања послова. Оне раде само оно што силом закона морају, а од своје дужности и према својим грађанима — од дужности делања не култивишу и опште комуналној политици — од те дужности као да су изоловани“.¹¹⁰

Окренутост селу и проблемима сеоске популације огледала се и у структури сарадника листа. За разлику од других листова који су излазили у таковском крају, „Руднички глас“ је имао доста сарадника из редова сеоског сталежа, који су у тренуцима предах од тешких пољских радова, остављали плуг и лаћали се пера. Писали су онако како су умели: простим и једноставним, народним, вуковским језиком, да их свако разуме. У том смислу, Рајко Нешковић, земљорадник из Лозња, осветлио је тада актуелан, рекли бисмо, популаран начин оснивања пољопривредних комора у Краљевини Југославији, а Борбе Цајић писао је о погледима сеоских домаћина о начинима за раздуживање сељака у време велике економске кризе, која се у аграрној држави најпре испојила на селу.¹¹

Просветитељски карактер „Рудничког гласа“ огледао се и у напису Јеврема Герасимовића о „Новом начину рада народних универзитета“, који су, у пелагићевском смислу, крајем двадесетих и почетком тридесетих година XX века, оснивани у низу вароши Србије, па и у Горњем Милановцу. Милан Смиљанић из Такова извештавао је о друштвеном животу свог села¹², а у сваком од шест бројева нису изостали ни књижевни прилози Таковаца. У рубрици „Прича Рудничког гласа“, Јован М. Контић је у броју два од априла 1936. штампао причу „Учитељева економија“, а Радиша Букановић веома занимљиву причу „Свакидашњи случајеви“.

У овом листу, који је излазио веома кратко, налазимо највише података о активностима Удружења Рудничана у Београду, чији је председник Управног одбора био Божидар Терзић. Ово удружење окупљало је житеље краја који су живели у Београду, а били су вољни да помогну завичају. Од планираних неколико акција, које су могле да измене изглед Горњег Милановца и читавог таковског краја, истичемо само неке: „Покренуће се питање снабдевања Милановца пијаћом водом, у већој количини; питање подизања варошког купатила, 1—2 на реци Деспотовици, подизање модерног хотела пошто је Горњи Милановац проглашен за туристичко место, старачког дома, за старце и старице; једне фабрике за конзервирано воће...“¹³

Друштвени живот у Горњем Милановцу обиловао је јавним, соколским, гимнастичким часовима у дворништу Гимназије¹⁴, а 28. маја 1936. обележена је осамдесета годишњица рођења Николе Тесле. Предавање је одржао Тома Борђевић. Те године започела је литигација плацева на „Брдју“, а у виду краће вести у „Рудничком гласу“ је било објављено да је бања у Горњој Трепчи — отпочела да ради.

Лист је писао да је месно друштво „Књегиња Зорка“, поводом Материца, 1936. године, организовало забаву, на којој је говорила госпођа Д. Белићка, председница овог добротворног друштва. Сав приход са забаве употребљен је за потпомагање сиромашне и болесне деце.

Ово је био последњи лист који је покренут у Горњем Милановцу уочи Другог светског рата. Излажењем последњег шестог броја, 26. маја 1936. године, завршава се једна епоха штампане речи у Горњем Милановцу. Она је истовремено најбоље и најобјективније исписана социјална историја народа таковског краја, хронологија о људима и збивањима овог дела Западне Србије, који је имао значајну улогу у новијој политичкој историји српског народа у XIX и XX веку.

Капитулацијом Краљевине Југославије у априлу 1941. поновним доласком немачког окупатора у ове крајеве, и почетком грађанског рата, започело је једно друго време, другачије политичке прилике, а тиме и положај и улога штампане речи.

НАПОМЕНЕ

1. Живадин М. Стевановић, „Постанак и развитак Горњег Милановца“, Г. Милановац, 1968, стр. 16.
2. Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац“, 1815—1915“, I—II, Чачак, 1968, стр. 433—444; 679.
3. Миломир Глишић, „Оснивање читаонице у Горњем Милановцу“, „Изворник“, 1988, Чачак, бр. 5.
4. Радован М. Маринковић, Милан П. Боковић, „Гласоноше времена“, Чачак, 1992, стр. 8.
5. Исто, стр. 9—10; Упореди рад истих аутора, „Штампа у чачанском крају“, „Новинарски летопис“ Београд, 3/90, стр. 15—18; Консултовати: Група аутора, „Црно на бело“, Историјски архив, Чачак, 1956, публ. 8—9.
6. Вук Драговић, „Српска штампа између два рата“, I, Београд, 1956, стр. 18.
7. Наведено дело, стр. 8.
8. Михаило Бјелица, „Штампа и друштво“, Београд, 1983, стр. 137.
9. ДА СРС, Министарство просвете, XV—8—1976.
10. Видети наш рад: „Раднички покрет у таковском крају до 1915. године“, Зборник радова Народног музеја, XVIII, Чачак, 1987, стр. 278.
11. Као под 7.
12. Као под 8, стр. 176.
13. Као под 8, стр. 8.
14. Светозар Марковић, Сабрана дела, књ. III, стр. 368.
15. Закон о штампи од 12. јануара 1904, са изменама и допунама од 9. децембра 1904, Београд, 1912.
16. „Таково“, бр. 65, 20. VII 1892.
17. Исто, бр. 3, 7. јануар 1893.
18. Исто, бр. 42, 27. мај 1893.

19. Исто, бр. 53, 6. XI 1894.
20. Исто, бр. 30, 14. V. 1893.
21. „Трговина са династијом“, бр. 2, 6. јануар 1894.
22. „Народна реч“, бр. 1, 16. март 1908.
23. Исто, бр. 4, 6. април 1908.
24. Исто, бр. 5, 18. април 1908.
25. Исто.
26. Исто, бр. 6, 25. април 1908.
27. Исто, бр. 8, 1. мај 1908.
28. Исто, бр. 11, 25. мај 1908.
29. „Рудничка самоуправа“, бр. 1, 1. јануар 1908.
30. Исто.
31. Упореди: „Метиглавост оваца“, бр. 11, 1908.
32. Исто.
33. Видети: „Записник Састанка Окружне скупштине округа рудничког одржате на дан 26. септембра 1906“, исто, бр. 2/1908;
34. Исто, бр. 3, 1. фебруар 1908.
35. Исто, бр. 8, 15. април 1908.
36. Исто, бр. 10, 15. мај 1909.
37. „Школски радник“, Горњи Милановац, бр. 10, 1907.
38. Исто, бр. 8, 1907.
39. Исто, бр. ? 1909.
40. Исто, бр. 7, 1909.
41. Исто, бр. 3, 1910.
42. Исто, бр. 6, 1909.
43. Исто, бр. 8, 1911.
44. Исто, бр. 7, 1907.
45. Исто, бр. 9, новембар 1907.
46. Исто, бр. 1, 1910.
47. Исто, бр. 7, 1910.
48. Исто, бр. 5, 1907.
49. Исто, бр. 7, 1907.
50. Исто.
51. Исто, бр. 01, 1908.
52. Исто.
53. Исто, бр. 2, 1909.
54. Исто, бр. 3, 1909.
55. Исто, бр. 6, 1907.
56. Исто, бр. 2, 1907.
57. Исто, бр. 7, 1907.
58. Исто, бр. 9, 1912.
59. Исто, бр. 3—4, 1912.
60. „Гимназија Таковски устанак у Горњем Милановцу 1879—1979“, Горњи Милановац, 1979, стр. 80.
61. „Сувобор“, Горњи Милановац, бр. 1, 15. август 1927.
62. „Народна воља“, Горњи Милановац, бр. 2, 25. август 1927.
63. Исто.
64. Исто.
65. „Народни лист“, Горњи Милановац, 1. јануар 1929. бр. 1.
66. Исто.
67. Исто.
68. Исто, бр. 2, 1929.
69. Исто.
70. Исто.
71. Исто.
72. Исто.
73. Исто.
74. Исто.

75. Консултовати: „Гимназија Таковски устанак у Горњем Милановцу“... , стр. 115—127.
76. „Народни лист“, Горњи Милановац, бр. 1, 1929.
77. Исто, бр. 2, 1929.
78. Исто.
79. Упореди: Динко Давидов, „Илустрације у српској штампи“, зборник: „Два века српског новинарства“, Београд, 1992, стр. 45—53; Радомир Петрић, „Преглед штампарства на тлу Србије“, исто, стр. 69—75.
80. „Руднички гласник“, Горњи Милановац, бр. 53, 1935.
81. Исто, бр. 56, 1935.
82. Исто, бр. 57, 1935.
83. Исто, бр. 54, 27. I. 1935.
84. Исто, бр. 57, 1929.
85. Видети: „Поступак достојан једног сиромашног човека“, исто, бр. 61, 10. II. 1935.
86. Исто, бр. 59, 1935.
87. Исто, бр. 60, 1935.
88. Исто, бр. 77, 1935.
89. Исто, бр. 77, 1935.
90. Исто, бр. 67, 1935.
91. Исто, бр. 56, 1935.
92. Исто, бр. 61- 10. II 1935.
93. Исто, бр. 60, 1935.
94. Исто, бр. 64, 1935.
95. Исто.
96. Исто, бр. 68, 14. април 1935.
97. Исто, бр. 66, 1935.
98. Исто.
99. Н. Буровић: „Неколико напомена о ложњи ватре у пећи“, бр. 65, 10. март 1935.
100. „О значају и подизању шума“ — у наставцима, бр. 66, 1935.
101. Исто, бр. 73, 26. мај 1935.
102. Исто, бр. 57, 1935.
103. Исто, бр. 65, 1935.
104. „Руднички глас“, бр. 1, Горњи Милановац, 12. април 1936.
105. Исто, бр. 2, 1936.
106. Исто, бр. 5, 1936.
107. Исто, бр. 1, 1936.
108. Исто, бр. 4, 1936.
109. Исто, бр. 5, 15. мај 1936.
110. Исто, бр. 6, 1936.
111. Борбе Цајић, „Сељаци о раздужењу земљорадника“ исто, бр. 1, 1936.
112. Исто, бр. 2, 19. април 1936.
113. Исто, бр. 6, 26. мај 1936.
114. Исто.

4 ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

4.1. МОНОГРАФИЈЕ:

1. Вук Драговић, „Српска штампа између два рата“, I, Београд, 1956.
2. Михаило Бјелица, „Штампа и друштво“, Београд, 1983.
3. „Горњи Милановац и Таковски крај“, Горњи Милановац, 1987.
4. Група аутора, „Црно на бело“, ИАЧ, Чачак, 1956.
5. „Гимназија Таковски устанак у Горњем Милановцу 1879—1979“, Г. Милановац, 1979.

6. Радован М. Маринковић, Милан П. Боковић, „Гласоноше времена“, Чачак, 1992.
7. Светозар Марковић, Сабрана дела, Београд, 1965.
8. Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац“, књ. I, II, Чачак, 1968.
9. Живадин М. Стевановић, „Постанак и развитак Горњег Милановца“, Г. Милановац, 1968, стр. 16.
10. „Два века српског новинарства“, Београд, 1992.

4.2. ШТАМПА:

11. „Таково“, Горњи Милановац, 1890—1904.
12. „Рудничанин“, Горњи Милановац, 1893.
13. „Рудничка самоуправа“, Горњи Милановац, 1907—1912.
14. „Народна реч“, Горњи Милановац, 1908.
15. „Школски радник“, Горњи Милановац, 1907—1912.
16. „Сувобор“, Горњи Милановац, 1927.
17. „Народна воља“, Горњи Милановац, 1927.
18. „Народни лист“, Горњи Милановац, 1929.
19. „Руднички гласник“, Горњи Милановац, 1933—1935.
20. „Руднички глас“, Горњи Милановац, 1936.

4.3. ЧЛАНЦИ:

21. Миломир Глишић, „Оснивање читаонице у Г. Милановцу“, „Изворник“, Чачак, бр. 5/88.
22. Динко Давидов, „Илустрације у српској штампи“, „Два века српског новинарства“, Београд, 1992, стр. 45—53.
23. Радомир Петрић, „Преглед штампарства на тлу Србије“, исто, стр. 69—75.
24. Радован М. Маринковић, Милан П. Боковић, „Штампа у чачанском крају“, „Новинарски летопис“, бр. 3/90, стр. 15—53.
25. Др Драган Суботић, „Раднички покрет у таковском крају до 1915“, „Зборник радова Народног музеја“, Чачак, 1987, стр. 257—284.

LA PRESSE DANS LA RÉGION DE TAKOVO ENTRE 1890 ET 1941

L'auteur expose dans le présent texte le développement de la presse dans la région de Takovo, depuis l'année 1890, date à laquelle apparut le premier numéro du journal «Takovo», organe du Parti radical, jusqu'au début de la Première guerre mondiale. En décrivant la situation économique et sociale dans la région de Takovo, l'auteur les considère dans le cadre de la situation politique dans la société bourgeoise serbe à la fin du XIXe siècle et au début du XXe, en s'appesantissant sur le développement de la presse.

Dans ce bref ouvrage l'auteur présente dix périodiques (dont une revue) qui étaient publiés dans la région de Takovo, en analysant leur contenu, mais en évoquant aussi le contexte. L'auteur se penche surtout sur la revue «Školski radnik», de caractère à la fois pédagogique et littéraire, qui était publiée entre 1907 et 1912. L'auteur souligne également l'importance des périodiques «Rudnički glas» et «Rudnički glasnik» qui, vers le milieu du XXe siècle, laissèrent une trace notable dans l'histoire sociale et culturelle de cette région de la Serbie. Le texte est accompagné d'une bibliographie raisonnée des sources directes et indirectes, consultées par l'auteur pour le présent texte, c'est-à-dire un répertoire des périodiques qui étaient publiés entre 1890 et 1941.